

Az újrafordítás gyakorlata és stratégiái – egy interjúkutatás tanulságai

Noszlopi-Éltető Kamilla

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola,

Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: elteto.kamilla@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-2091-745X>

Kivonat: Az újrafordítás gyakorlatának és stratégiáinak vizsgálatában kiindulópontunk az a két kérdés, hogy mit nevezünk újrafordításnak, valamint hogy mi indokolja az újrafordítások létrejöttét. A szakirodalmi háttér áttekintése feltárja az újrafordítás meghatározásának kérdéseit, illetve körüljárja az újrafordítások létrejötté mögött húzódó különböző motivációkat, az indokokat, amelyek legitimálják az új fordítások születését. Bár a fordítástudatossággal (Kappanyos 2023) nem rendelkező olvasó nézőpontjából nehezen idokolható, hogy a mechanikusnak vélt fordítási folyamatot miért szükséges újra elvégezni, az újrafordítás hátterében öt különböző indokot térképezünk fel: hibák, kihagyások, túlfordítások előfordulása az előző fordításban; a fordítás öregedése; a forrásnyelvi szöveg változása; a mű váratlan sikere; végső soron pedig az az elképzelés, mi szerint minden generációnak újra kell fordítania klasszikusait. A szakirodalmi háttérrel követően a pilotkutatás azokra a kérdésekre keresi a választ, hogy milyen stratégiákat alkalmaznak a fordítók az újrafordítás során, illetve, hogy miben különbözik az újrafordítás folyamata az első fordítás megszületésétől. Az újrafordítás során alkalmazott stratégiák, munkamódszerek olyan területet képeznek, amely nem feltérképezhető csupán a célnyelvi szöveg vizsgálata révén. Ebből kifolyólag a tanulmányban prezentált interjúkutatás, a négy neves műfordítóval, Ádám Péterrel, Lőrinszky Ildikóval, Kiss Kornéliával és Jancsó Júliával készült interjú lehetőséget teremt arra, hogy reális képet alkossunk az újrafordítás folyamatáról, a szöveghűség mai elvárásairól, és a műfordítók előző fordításhoz fűződő viszonyáról, annak használatáról. Az interjúkutatás rávilágít arra, hogy a négy műfordító eltérő stratégiákat alkalmaz az újrafordítás munkafolyamatában, eltérő módokon használva az adott mű előző fordítását: míg egyes műfordítók egyáltalán nem használják az előző fordítást a saját munkájuk elkészítésében, addig más műfordító arról számol be, hogy az előző fordítás óriási segítséget jelent, hiszen kontrollszerkesztésre használható.

Kulcsszavak: műfordítás, újrafordítás, fordítói stratégia, szöveghűség, kulturális kontextus

1. Bevezetés

Az utóbbi évek során a magyar kulturális életben egyre nagyobb visszhangot kapott az újrafordítás, illetve annak funkciója, kihívásai és kritikája egyaránt (Ádám 2015, Nádasdy 2019, Gulyás 2021, Márton 2021, Szabó 2021, Kiss 2021, Kappanyos 2023). Az újrafordítás módszereiről és stratégiáiról szóló diskurzust esetenként olyan kérdések előzik meg, amelyek az újrafordítás létjogosultságát is kétségbe vonják. Ezek a kérdések jellemzően arra keresik a választ, hogy miért fordítunk újra olyan irodalmi műveket, amelyeknek már létezik a magyar olvasóközönség által jól ismert, elfogadott, kedvelt, gyakran sokat idézett változata.

Jean-René Ladmiral szerint az újrafordítás első ránézésre paradox jelenségnek tűnhet: miért csinálnánk meg újra valamit, amit már más elvégzett helyettünk? Amennyiben rendelkezésünkre áll már egy fordítás, az újrafordítás feleslegesnek, szükségtelennek tűnhet (Ladmiral 2011: 30). Tanulmányom első felében a szakirodalom áttekintése révén igyekszem bizonyítani, hogy az újrafordítás számos esetben nem csupán egy hasznos, hanem valójában szükséges folyamat is annak érdekében, hogy egy klasszikusnak számító mű az idő múlásának és a nyelv változásának ellenére is a köztudatnak és az irodalmi kánonnak egyaránt része maradhasson. Emellett az újrafordítás nem csupán arra szolgál, hogy az irodalmi mű ellenállhasson az archaikussá válásnak, öregedésnek, hanem egy eszköz arra is, hogy a fordítás szöveghűbbé válhasson, ezáltal közelebb kerülve az eredetihez.

Ha figyelmünket az újrafordításról szóló magyarországi diskurzusra irányítjuk, érdemes kiemelni, hogy Kappanyos András szerint a magyarországi kultúrafogyasztók körében még nem tudatosult az a meglátás, miszerint „a klasszikus művek újrafordítása nem valamiféle anomália, hanem az önnön változásaira dinamikusan reflektáló kultúra (vagyis **minden**¹ eleven magaskultúra) természetes funkciója” (Kappanyos 2023: 35–36). Kappanyos hangsúlyozza, hogy a fordítások változatlanóságuk miatt avulnak el, hiszen óhatatlanul feszültség lép fel a statikus, változatlan fordítás és az állandóan, dinamikusan változó kultúra között. Mindebből kifolyólag az újrafordítás célja a szerző szerint „a klasszikus szövegek kulturális **használatosságának**² fenntartása és megújítása” (Kappanyos 2023: 36). Kappanyos gondolatai visszavezetnek a fordítástudomány alapjaihoz, Eugene A. Nida ekvivalencia-meghatározásaihoz: Nida szerint a formális ekvivalencia az üzenetre fókuszál, a forma és tartalom tekintetében egyaránt. A formális ekvivalenciára fókuszáló fordításban a mondatot mondatnak igyekszünk megfeleltetni, a fogalmat pedig fogalomnak. Ezzel szemben a dinamikus ekvivalencia teljesen más funkcióra helyezi a fókuszt: ahogy a neve is magában foglalja, itt már nem a forrásnyelvi és célnyelvi szövegproduktumban azonosítható ekvivalencia a lényeges, hanem az azonos hatás. Az azonos hatásra való törekvés azt jelenti, hogy a fordító figyelmének középpontjában nem a forrásnyelvi szöveg üzenetének a célnyelvi üzenettel

¹ Kiemelés az eredetiben.

² Kiemelés az eredetiben.

való minél tökéletesebb megfeleltetése áll, hanem az, hogy a célnyelvi befogadó és célnyelvi üzenet között lévő kapcsolat minél közelebb álljon ahhoz, ahogyan a forrásnyelvi olvasó reagált a forrásnyelvi üzenetre. A dinamikus ekvivalenciát szem előtt tartó fordítás a teljes természetességre törekszik, és nem ragaszkodik ahhoz, hogy a befogadó a forrásnyelvi kulturális utalásokkal is tisztában legyen az üzenet befogadásának érdekében (Nida 1964: 159). Az újrafordítás kérdése szorosan kötődik a dinamikus ekvivalenciához: az újrafordított irodalmi szövegek célja nem csupán az, hogy a szövegből kigyomláljuk a fordítási hibákat és az archaizmusokat (bár ez is fontos szempont), sőt: a fő cél az, hogy a szöveg dinamikus, élő módon továbbra is be tudja tölteni szerepét a társadalomban anélkül, hogy kikopna akár a köztudatból, akár az irodalmi kánonból.

Mindezek mellett nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a laikus olvasó a mű befogadása során nem feltétlenül reflektál arra a tényre, hogy amit olvas, az fordítás, és ebből kifolyólag betűről betűre teljes egészében más szöveg, mint a forrásnyelvi mű. Kappanyos András szerint abban az olvasóban, aki még nem szerzett tapasztalatot valamely összetett gondolatmenet idegen nyelven keresztül történő megértésével és befogadásával, legyen az akár egy levél lefordítása vagy egy idegen nyelvű könyv elolvasása, nem alakulhatott ki az a kognitív képesség, melyet ő fordítástudatosságnak nevez. Az a befogadó, aki nem rendelkezik fordítástudatossággal, úgy tekint a fordításra, mint mechanikus nyelvi átkódolásra (Kappanyos 2023: 36). Nem véletlen tehát, hogy a fordítástudatossággal nem rendelkező olvasó felfogása szerint az újrafordított műveknek nem feltétlenül van létjogosultsága, hiszen semmi nem indokolja azt, hogy a mechanikus nyelvi átkódolást, a szavak és mondatok célnyelvi szavakkal és mondatokkal történő helyettesítését érdemes újra elvégezni.

Tanulmányomban az újrafordítás lehetséges okait, indítékait és stratégiáit járom körbe, ezt követően pilotkutatásomat prezentálom. Pilotkutatásom során négy neves műfordítóval, Ádám Péterrel, Kiss Kornéliával, Lőrinszky Ildikóval és Jancsó Júliával készítettem interjút, amelynek fókuszában az újrafordítás állt. A pilotkutatás fő célja az volt, hogy feltárja az újrafordítás gyakorlatának olyan aspektusait, amelyek nem kikövetkeztethetők a célnyelvi produktumból. Arra kerestem tehát a választ – klasszikusnak számító metaforával élve –, hogy mi zajlik a fekete dobozban, hogyan dolgozik a fordító, amikor újrafordít, hogyan alkalmazza az előző fordítást, és milyen stratégiákat alkalmaz a fordítói döntéshozatal során.

1.1 Az újrafordítás meghatározásának nehézségei

Az újrafordítás gyakorlata már évszázadokkal ezelőtt is létezett, az újrafordítás szükségessége tehát nem újszerű gondolat, ugyanakkor az újrafordítás definiálásának, körülhatárolásának kérdései még napjainkban is vitatottak a szakirodalomban.

Antoine Berman egyszerű, jól körülhatárolt módon definiálja az újrafordítást: „Ezért minden olyan fordítás, amely egy mű első fordítása után készült, újrafordításnak minősül” (Berman 2025: 181). Berman nézete szerint elég a kronológiai

sorrendet szem előtt tartanunk annak meghatározására, hogy mi újrafordítás, és mi nem az. Ezt a megközelítést tekinthetjük az újrafordítás tágabb értelmezésének. A kronológiai sorrend kapcsán érdekes kiemelni, hogy egy célnyelven keletkezett szöveg újrafordítás mivolta csak a mű vonatkozásában objektív és megkérdőjelezhetetlen tény. Ezzel szemben elképzelhető az, főképp az internetet megelőző korokban, hogy a fordító nem tud arról, hogy az adott műnek már született célnyelvi változata, ezáltal saját, szubjektív perspektívájából munkafolyamata nem tekinthető újrafordításnak.

Ezzel szemben Peeters és Van Poucke azt hangsúlyozzák, hogy az újrafordítások „új” fordításként való meghatározása kétértelmű. Az első, szűkebb értelmezés szerint az *új* jelző a fordítás produktumára utal, ezáltal arra fektetve a hangsúlyt, hogy az újrafordított verzió különbözik az előző fordítástól. Ebben a megközelítésben számos változás azonosítható a szövegben, ugyanakkor ezen változtatások kevésbé számottevőek, mint az átdolgozás vagy az adaptáció esetében (Peeteres és Van Poucke 2023: 2). Látható, hogy eszerint az újrafordítás, az átdolgozás és az adaptáció kategóriáit rendkívül nehéz elhatárolni, hiszen egy objektív szempont, esetleg számszerűsítés lenne szükséges ahhoz, hogy meghatározzuk: hány, milyen mértékű és típusú változtatás esetén tekintünk egy célnyelvi szöveget újrafordításnak, illetve hol húzódik az a határ, ahol már átdolgozásként, esetleg adaptációként kategorizáljuk azt.

A második, szintén Berman meghatározásánál szűkebb értelmezés szerint az *új* jelző egy új kiadványra, tehát egy adott szöveg célnyelvi recepciójának új eseményére utal (Poucke és Peeters 2023: 2). Ugyanakkor ez utóbbi megközelítés mégis közelebb áll Berman meghatározásához: a kronológiai szempont érvényesül, az újrafordítás azért *új*, mert egy már korábban lefordított műnek egy új kiadása, tehát új szöveg. Ha így közelítünk az újrafordításhoz, akkor a változtatások száma és mértéke kevésbé fontos szempont.

1.2 Miért fordítunk újra?

Egy irodalmi mű újrafordításának számos különböző oka lehet. Elsősorban gyakran megfigyelhető, hogy hibák találhatók az első fordításban, illetve a célnyelvi szöveg elavul. Ugyanakkor bizonyos esetekben maga a forrásnyelvi szöveg az, ami változik, különböző irodalomtörténeti és politikai okok miatt. Az újrafordítás háttérében emellett állhat az az elv is, miszerint minden generációnak újra kell fordítania a klasszikusait (Sulser 2008), illetve az igény, amelyet a mű váratlan sikere eredményezett.

1.2.1 Hibák, kihagyások, túlfordítások az előző fordításban

A hibák természete rendkívül változatos: előfordul, hogy a fordító félreértelmezett egy utalást, egy frazémát, figyelmét elkerülte egy nyelvi játék, egy beszélő név, esetleg kihagyott valamit a szövegből, vagy éppen hozzátoldott olyan részeket, amelyek a forrásnyelvi szövegben nem voltak benne.

Szabó Dávid *Csajok újrafordítva – Boris Vian* Elles se rendent pas compte című regényének magyar fordításairól című tanulmányában (2021) a magyar olvasók által kevésbé ismert Boris Vian regény első, Barabás József tollából származó fordítását veti össze a Lőrinszky Ildikó által újrafordított szöveggel. A Barabás-féle, 1992-ben megjelent fordításban egyaránt találunk példát betoldásra, és olyan frazémára, amelynek jelentése a fordításban elvész.

A francia forrásnyelvi szövegben megjelenő *un verre dans le nez* (= megivott/megittak egy pohárral) kollokációt Barabás József szó szerint fordítja: „orrlyukba csúsztatott üvegdarab” (Szabó 2021: 157). Látható, hogy a fordító nem érzékelte, hogy frazémával áll szemben, emiatt tükörfordítás mellett döntött, amely a magyar olvasó számára nem jelent semmit. Az *Elles se rendent pas compte* (magyarul első fordításban *És mindez a nők miatt!*, második fordításban *Ki érti a csajokat?*) című regénynél jóval ismertebb Boris Vian *L'Écume des jours* (magyarul *Tajtékos napok*) című regénye, amely angol és román nyelvterületen is több fordításban megjelent (Noszlopi-Éltető 2025: 204). A regény román fordításában is találkozhatunk olyan esetekkel, amikor a frazémák jelentése nem marad meg. A *L'Écume des jours* történetében egyetlen olyan szereplővel találkozhatunk, aki családnévvel is rendelkezik: *Isis Ponteauzanne*. A francia frazémákban jártas olvasó felismeri, hogy a *Ponteauzanne* nem egyszerű tulajdonnév, hanem fonetikailag a *pont aux ânes* kifejezéssel megegyező összevonás. Franciául a *pont aux ânes* kollokáció egyszerű, könnyen megugorható akadályra utal, amelyből butaság, tudatlanság miatt nagy probléma kerekedik. A kifejezés a 17. századból ered, és egy íves párizsi hídra utal, melynek közepe kimagasodott. A híd előtt álló szamarak a híd közepénél nem láttak tovább, ezáltal megrekesztő akadályként érzékelve valamit, ami valójában egyáltalán nem jelentett veszélyt vagy nehézséget.³ A regény román nyelvterületen 1996-ban válhatott ismertté *Spuma zilelor* címmel, Sorin Mărculescu fordításában, ezt követően pedig szintén *Spuma zilelor* címen jelent meg a Diana Crupenschi által újrafordított szöveg, 2011-ben. Mindkét román fordításról elmondható, hogy a *Ponteauzanne* családnév változatlan megőrzés (Horváth P. I. 2020) útján került bele a román célnyelvi szövegbe, ezáltal a név jelentése elvész, vagy csak az olvasók egy nagyon szűk, a francia nyelvet mélyrehatóan ismerő rétegének lesz hozzáférhető (Noszlopi-Éltető 2025: 205–206).

A forrásnyelvi szövegben nem fellelhető részek célnyelvi szövegbe való betoldása szintén olyan gyakorlat, amelyre találunk példát Boris Vian regényeinek magyar fordításaiban, és amely indokolja az újrafordítást, a szöveghűbb verzió létrejöttét. A fent említett tanulmányban Szabó Dávid kiemeli, hogy az *Elles se rendent pas compte* című regény első magyar fordítója, Barabás József „vianosabbra fordítja Viant Viannál” (Szabó 2021: 157). Az első olvasásra humorosan hangzó megállapítást elég egy szöveghellyel alátámasztanunk, amely a francia eredetiben a következőképpen hangzik: „Gaya avait l'air bien embêté de me voir partir” (Vian 1974: 53). Szabó Dávid a következő, szó szerinti fordítást javasolja tanulmányában:

³ <https://www.linternaute.fr/expression/langue-francaise/20634/pont-aux-anes/>

„Gayát láthatólag nagyon zavarta, hogy elmegyek” (Szabó 2021: 157). Ezzel szemben Barabás József fordításában a következőt olvashatjuk: „Gaya nem volt elragadtatva, hogy otthagytam csapot, papot, elbűvölő társaságot” (Vian 1992: 52). Jól látható, hogy a fordító olyan humoros elemeket told be a szövegbe, amelyek az eredetiben nincsenek benne. Fontos kiemelni, hogy a szöveg más részeiben is azt láthatjuk, hogy a fordító több, az eredetiben nem létező mondatot költ hozzá a regényhez (Szabó 2021: 158). Más esetben ezt a stratégiát értelmezhetnénk kompenzációként is, mivel a humoros betoldás egy másik szöveghelyen keletkezett veszteség helyett is állhat.

1.2.2 A fordítás öregedése

Jean-René Ladmiral szerint arra a kérdésre, hogy miért jelenik meg ennyi újrafordítás, a válasz jellemzően az, hogy azért, mert a fordítások „öregszenek”. Az ismert francia filozófus-fordító ugyanakkor kiemeli, hogy valójában nem maga a fordítás öregszik, hanem a hozzá való viszonyulásunk, az olvasás módja változik (Ladmiral 2011: 31). Laurent Lamy meglátásában a lefordított mű egygyé válik korszakával, amely a nyelv változásának egyetlen pontját jelöli. Ugyanakkor, amikor ez a korszak elmúlik, és ezáltal a nyelv állapota módosul, a lefordított művet idegen testként taszítja ki az újonnan fennálló állapot (Lamy 2010: 232).

Mindezek mellett Antoine Berman azt hangsúlyozza, hogy fordítások öregedésének ténye nem vonatkoztatható minden fordításra. *Az újrafordítás mint fordítási tér* című tanulmányában leírja, hogy a történelem azt mutatja, hogy léteznek olyan fordítások, amelyek ugyanannyi ideig fennmaradnak, mint az eredeti, sőt, esetenként akár túl is élhetik a forrásnyelvi szöveget. Berman ezeket a fordításokat nevezi *nagy fordításoknak* (*grande traduction*) (Berman 2025: 181–182).

Nagy fordításnak nevezhető Berman szerint Szent Jeromos (aki nem melleleg a fordítók védőszentje) *Vulgatája*, Luther *Bibliája*, Antoine Galland *Ezeregy éjszaka* fordítása (*Les mille et une nuits*), Schlegel Shakespeare fordítása, Hölderlin *Antigoné* fordítása, Tieck *Don Quijote* fordítása, Baudelaire Poe fordítása stb. Bár például a *Vulgata* olvasóinak száma feltételezhetően lecsökkent, Berman mégis hangsúlyozza, hogy a fordítást páratlannak tekinti (Berman 2025: 182). Természetesen itt sem tekinthetünk el a fordítás klasszikussá válásától, kanonizációjától: a tény, hogy valamit felülmúlhatatlan fordításnak tekintünk, teljes mértékben az olvasók megítélésén, bizonyos esetekben pedig elfogultságán alapszik.

1.2.3 A forrásnyelvi szöveg változása

Az, hogy Boris Vian *Elles se rendent pas compte* című regényének második, *Ki érti a csajokat?* című fordítása hűebben adja vissza az eredetit, mint a mű első fordítása, nem csupán a két különböző fordítói magatartás következménye. Az első fordítás elkészülésének idejében még nem létezett a mű kritikai kiadása, amelyet Lőrinszky Ildikó használt az újrafordításhoz. A Marc Lappard gondozásában meg-

jelent *Œuvres romanesques complètes* című kötetben fellelhető regényváltozat nem csupán javítja az apróbb hibákat és pontatlanságokat a regényben, de helyre is állítja a szöveg eredeti, cenzúrázatlan változatát. Bár külső nyomás hatására történt, a cenzúra Boris Vian *Elles se rendent pas compte* című regényének esetében valójában öncenzúrát jelentett. Viannak a regényei és dalai kapcsán egyaránt meggyűlt a baja a cenzúrával, hiszen a *J'irai cracher sur vos tombes* (magyarul *Köpök a síroktokra*) című regénye is nagy botrányt okozott, továbbá az indokínai háború ellen tiltakozó dala, az 1954-ben megjelent *Le Déserteur* (*A dezertőr*) is be volt tiltva egészen a hatvanas évek első feléig (Szabó 2021: 158).

Boris Vian maga cenzúrázta az *Elles se rendent pas compte* című regényét, ami egyaránt értelmezhető az előző regényei ellen indított szeméremszértési perre adott reakcióként és a hipokrita rendszer kritikájaként. Ezt támasztja alá a szerzői lábjegyzet, amelyet a szövegből kihagyott, kipontozott részhez fűz hozzá: „A pontok olyan, különlegesen kellemes tevékenységekre utalnak, amelyeket tilos népszerűsíteni, arra ugyanis szabad biztatni az embereket, hogy egymást öljék Indokínában vagy bárhol másutt, de arra nem, hogy szeretkezzenek” (Szabó 2021: 158). A szöveg első változatában érvényesülő cenzúra miatt kijelenthető, hogy az *Elles se rendent pas compte* című regény újrafordítását nem csupán a Barabás József által ejtett fordítási hibák és betoldások indokolták, hanem az is, hogy maga a forrásnyelvi szöveg változott, visszanyerte eredeti, cenzúrázatlan állapotát.

1.2.4 A mű váratlan sikere

Az újrafordítás háttérében kiadói igény, az író szándékának és szövegeinek korábbi félreértelmezése, illetve az olvasóközönség fokozott érdeklődése is állhat. Émile Zola magyar recepcióját az 1970-es és '80-as években a téves regiszterválasztás jellemezte. A magyar közönség Zolát hírhedt, botrányos szerzőként ismerte meg, ez tükröződött a műveiből készült fordítások minőségében és a róla készült írásokban egyaránt. Ugyanakkor évtizedekkel később egyértelművé vált világirodalmi jelentősége, és ez a felismerés kikényszerítette az új, igényesebb fordításokat. Emellett a mű botrányos vonzereje sem múlt el, így különböző kiadók különböző fordításokat egyszerre forgalmaztak, ezáltal más-más célközönséget megcélózva (Kappanyos 2023: 38). Émile Zola magyar recepciójának esete remekül tükrözi a fordító hatalmas felelősségét: az ő döntési stratégiáin múlik az, hogy az olvasó botrányos szerzőként vagy világirodalmi értékű széppíróként (esetleg mindkettőként) látja Zolát.

A műnek tulajdonított regiszter mellett a váratlan elismerés is maga után vonhatja az újrafordítás igényének létrejöttét. Amikor Kertész Imre *Sorstalanság* című regénye 2002-ben Nobel-díjat kapott, a regény angol fordítása már egy évtizede az olvasók rendelkezésére állt. Ugyanakkor a díj sosem látott piaci érdeklődést hozott a könyvnek, és ennek hatására az amerikai kiadó felismerte azt, hogy a meglévő fordítás minősége nem felel meg az újonnan jött igénynek (Kappanyos 2023: 39). Látható tehát, hogy esetenként az újrafordítás okai nem csupán a célnyelvi szöveg

minőségében keresendőek, hanem a társadalmi-kulturális kontextus is nagy mértékben befolyásolja az új verzió létrejöttének igényét.

1.2.5 Minden generációnak újra kell fordítania a klasszikusait?

A fordításokról szóló diskurzusban már szállóigének tekinthető a kijelentés, miszerint az eredeti mű örök érvényű, a fordítás viszont öregszik. De miért nem szorulnak a klasszikusok is felújításra? Kappanyos András értelmezése szerint az eredeti mű „létmódja” más, mint a fordításé: az eredetinek más a kulturális kontextusban elfoglalt pozíciója, ezáltal a klasszikusnak tekintett művek esetében értéként halmozódik fel a szövegben az idő múlása, melynek ellenére is meg tudja őrizni a mű a relevanciáját (Kappanyos, 2023: 42). Természetesen a forrásnyelvi mű esetében is érzi az olvasó a nyelvezet archaikusságát, ugyanúgy, ahogy a fordítás öregedését is, ezáltal a különbség valójában nem a szövegvilágban rejlik, hanem a normákban és olvasói elvárásokban.

A műfordító Bernard Høpffner Ezra Poundot idézi, aki úgy véli, hogy minden generációnak újra kellene fordítania a klasszikusait (Sulser 2008). Szabó Dávid Boris Vian *Elles se rendent pas compte* című regényének újrafordításáról szóló tanulmányában a múltó idő szerepét hangsúlyozza mint az újrafordítások szükségességének egyik fő indokát. Emellett a szerző Jancsó Júliát, Proust újrafordítóját idézi, aki *Az eltűnt idő nyomában* című regényfolyam első kötetének utószavában (2017) kiemeli, hogy a saját fordítása és az első fordítás közötti nagy eltérés arra is visszavezethető, hogy mennyire sokat változtak az elvárások, a módszerek a két fordítás között eltelt több évtized alatt (Szabó 2021: 153–154).

Mindezek mellett az újrafordítás indokának tekinthető az is, hogy a mű helyét és a szerző helyzetét megszilárdítsa a világirodalmi kánonban. Márton László (2021) *Az újrafordítás mint párbeszéd –Észrevételek a Nibelung-ének kapcsán* című tanulmányában Nádasdy Ádám *Isteni színjáték* újrafordítását hozza például, amelynek fontos érdeme az, hogy kiszabadította Dantét az „unalmas klasszikus” kategóriából. Az újrafordítás által Nádasdy bizonyítani tudta, hogy Dante műve nem az a homályos, nehezen érthető szöveg, amelynek az iskola padjaiban ülve megismertük, hanem izgalmas, ma is élő olvasmány (Márton 2021: 23). Márton ellenpéldát is hoz olyan műre, amely magyar célnyelvi újrafordítás hiányában nem tudott „aktualizálódni” a korunkbeli kulturális és irodalmi diskurzusban. Cervantes *Don Quijote* című műve mindmáig Győry Vilmos 1876-os fordításában jelenik meg újra és újra, és az újrafordítás hiánya maga után vonja azt, hogy az olvasó nem érzi eleven műnek a szöveget (Márton 2021: 23).

2. Pilotkutatás

2.1 A kutatás módszertana

2.1.1 Problémafelvetés és kutatási úr

A fentiekben részletesen kifejtettük, hogy az újrafordítás a fordítás gyakorlatának olyan területe, amelyről a fordítók, a kritikusok és a befogadók véleménye nagy mértékben megoszlik: Kell-e újrafordítani? Ha igen, miért? Hogyan fordítsunk újra? Az újrafordított szöveg milyen funkciót tölt be? Mindezek mellett érintettük azt is, hogy a fordítás és újrafordítás időnek és elvárásoknak alávetett tevékenység, mivel az aktuális kor normái, elvárásai és meggyőződései határozzák meg az újrafordítás létjogosultságának kérdéseit és a fordítói stratégiák kritériumait egyaránt.

Magyar és nemzetközi viszonylatban is azt láthatjuk, hogy az újrafordításokról az utóbbi évtizedekben disszertációk és tanulmányok egyaránt születnek, ami alátámasztja a téma fordítástudományi aktualitását (lásd: Berman 1990, Vándor 2009, Gambier 2011, Horváth P. I. 2020, Gulyás 2021, Szabó 2021, Kappanyos 2023, Peeters és Van Poucke 2023).

A kutatósomhoz felhasznált szakirodalmi művekben közös az, hogy az újrafordításhoz a produktum, esetleg a társadalmi és kulturális kontextus felől közelítenek. Ugyanakkor az újrafordításnak vannak olyan oldalai, amelyet sem a kontextusból, sem a célnyelvi szövegből nem ismerhetünk meg, ezek pedig a fordítói stratégiák, a munkafolyamat lépései, a fordítói döntéshozatal módszerei. Pilotkutatásom a fent említett kutatási úrt kívánja betölteni: az újrafordítás gyakorlatában jártas műfordítókkal készített interjúk révén járja körbe az újrafordítás munkafolyamatát és stratégiáit.

2.1.2 A kutatás jellege

Pilotkutatásom feltáró jellegű, empirikus, kvalitatív és folyamatorientált, mivel célja a fordítói viselkedés megértése. Mindebből kifolyólag a kutatás következtései nem általánosíthatóak, hiszen egy-egy esetre épülnek (Károly 2022). A kutatási folyamatban félíg strukturált interjúkat alkalmaztam, amelyben az előre megírt kérdések mellett figyelmet fordítottam a válaszadóhoz közelebb álló témák alapos kifejtésére (Eszenyi 2022).

2.1.3 Kutatási kérdések

Interjúkutatásomban a következő kérdésekre kerestem a választ:

1. Milyen fordítási stratégiákat alkalmaznak a műfordítók az újrafordítás során?
2. A munkafolyamat szempontjából miben különbözik az újrafordítás a fordítástól?

Kutatási kérdéseim arra igyekeznek rávilágítani, hogy a műfordítók egy irodalmi alkotás (esetünkben regény) újrafordítása során alkalmaznak-e olyan stratégiákat, melyek révén az újrafordítás folyamata alapjaiban eltér az „egyszerű” fordítástól. Ennek legfontosabb komponense az, hogy a fordító a munkafolyamatban hogyan viszonyul az adott mű korábbi célnyelvi változatához:

1. Előre elolvassa, majd a munkafolyamat során nem használja.
2. A saját fordítás létrehozásának folyamatában párhuzamosan olvassa az előző fordítást is.
3. Akkor néz bele az előző fordításba, ha a munkafolyamatban valamilyen akadályba ütközik (pl. archaizmus, frazéma, nyelvi játék, beszélő név, márkanevek, melyeknek fordítása nem tekinthető automatikus műveletnek).
4. Saját fordításának elkészülte után nézi meg az előző fordítást.
5. A munkafolyamat egyik pontján sem néz bele az előző fordításba, mintegy figyelmen kívül hagyva annak létezését.

Az itt felsorolt stratégiák határozzák meg azt, hogy a fordító csupán egy, vagy pedig két művel dolgozik: amennyiben figyelmen kívül hagyja az előző fordítás létezését, akkor szubjektív értelemben, a munkafolyamat szempontjából az újrafordítás lényegében nem különbözik az első fordítás létrejöttétől. Ezzel szemben, ha a fordító a munkafolyamat bármely pontján reflektál az előző fordításra, akkor valójában három szöveggel dolgozik: a forrásnyelvi szöveggel, a maga által létrehozott célnyelvi szöveggel, és az első fordítással, amelyet kisebb-nagyobb mértékben használ a saját fordításának elkészítésekor.

2.1.4 Az interjú kérdései

Interjúkutatásomban az alábbi kérdéseket tettem fel alanyaimnak:

1. Először az Ön műfordítói háttérére vonatkozóan szeretnék néhány kérdést feltenni:
 - (a) Hol, milyen keretek között tanult Ön franciául?
 - (b) Mikor kezdett műfordítással foglalkozni? Honnan származott ez az érdeklődés az Ön életében?
 - (c) Mikor kezdett el Boris Vian/Antoine de Saint-Exupéry/Albert Camus/Marcel Proust/Émile Zola regényeket olvasni?
 - (d) Mikor, milyen körülmények között adódott lehetősége Boris Vian/Antoine de Saint-Exupéry/Albert Camus/Marcel Proust/Émile Zola regény fordítására, újrafordítására?
2. Fordítói pályafutása során hány mű újrafordításán dolgozott? Melyek voltak ezek?
3. Az egyes regények újrafordítása során milyen módon használta az előző fordítást?

4. Voltak-e olyan részek, mondatok, amelyeket átvett az előző fordításból a saját fordításába?
5. Fel tud idézni olyan nehézségeket, amelyekkel az egyes regények újrafordítása közben találkozott?
6. Mit gondol, a munkafolyamat szempontjából miben különbözik az újrafordítás a fordítástól?
7. Mi a véleménye a Boris Vian /Antoine de Saint-Exupéry /Albert Camus / Marcel Proust /Émile Zola regény előző fordításáról?
8. Van bármi más, amit szeretne hozzáfűzni az újrafordítás témaköréhez?

A kérdéseimből látható, hogy az interjúk során különböző szerzőket és műveket érintettünk, annak függvényében, hogy a műfordítók mely szerző művének újrafordításán dolgoztak. Az alábbi táblázatban összesítem interjúalanyaim nevét, illetve azokat az újrafordított műveket, amelyekről a félig strukturált interjúk során részletesen beszéltünk⁴:

1. táblázat: Az interjúalanyok és az interjúk során érintett fő újrafordítások adatai

Műfordító neve	Az interjú során érintett fő újrafordítások
Ádám Péter	de Saint-Exupéry, A. 2015. <i>A kis herceg</i> . Szeged: Lazi. (ford. Ádám Péter, szerk. Kiss Kornélia) Camus, A. 2016. <i>Az idegen</i> . Budapest: Európa. (ford. Ádám Péter és Kiss Kornélia, szerk. Barna Imre)
Lőrinszky Ildikó	Vian, B. 2014. <i>Ki érti a csajokat?</i> Budapest: Cartaphilus. (ford. Lőrinszky Ildikó, szerk. Szabó Dávid)
Jancsó Júlia	Zola, É. 2013. <i>Nana</i> . Budapest: Ulpius-ház. (ford. Jancsó Júlia, szerk. V. Detre Zsuzsa) Proust, M. 2017. <i>Az eltűnt idő nyomában, I. kötet. Swannék oldala</i> . Budapest: Atlantisz. (ford. Jancsó Júlia, szerk. Miklós Tamás) Proust, M. 2021. <i>Az eltűnt idő nyomában, II. kötet. Virágzó lányok árnyékában</i> . Budapest: Atlantisz. (ford. Jancsó Júlia, szerk. Miklós Tamás) Proust, M. 2024. <i>Az eltűnt idő nyomában, III. kötet. A Guermantes-oldal</i> . Budapest: Atlantisz. (ford. Jancsó Júlia, szerk. Miklós Tamás)

⁴ Interjúalanyaim nevét az interjúk elkészítésének sorrendjében tüntetem fel a táblázatban. A műveknél a műfordító neve mellett a szerkesztő nevét is megemlítem, mivel több interjúalanyom is hangsúlyozta, hogy a megjelenő műfordítás megszületésében jelentős szerepet játszott a szerkesztő.

Műfordító neve	Az interjú során érintett fő újrafordítások
Kiss Kornélia	de Saint-Exupéry, A. 2015. <i>A kis herceg</i> . Szeged: Lazi. (ford. Ádám Péter, szerk. Kiss Kornélia) Camus, A. 2016. <i>Az idegen</i> . Budapest: Európa. (ford. Ádám Péter és Kiss Kornélia, szerk. Barna Imre)

2.1.5 Az adatfelvétel módja és a populáció

Pilotkutatásomban az interjúalanyok kiválasztásának során hozzáférési alapú mintaválasztás révén (Eszenyi 2022) olyan műfordítókkal vettem fel a kapcsolatot, akik francia forrásnyelvi szövegből fordítottak magyarra olyan regényt, amelynek a korábbiakban létezett már ismert magyar fordítása, ezáltal létrehozva egy újrafordított művet. Az interjúk felvételének ideje 2024. november–2025. március volt.

Mind a négy interjú online zajlott, az interjúkat az alanyok hozzájárulását követően mobiltelefonnal vettem fel, majd a hanganyag átíratát Microsoft Worddel készítettem el, amelyet manuálisan javítottam és szerkesztettem. Az interjúalanyaimtól külön engedélyt kértem arra, hogy elkészülő dolgozatomban nevük említésével idézhessenek tőlük, mivel a fordított művek említése által automatikusan azonosíthatóvá válik a műfordító személye is, így nem elképzelhető az anonimitás. Mind a négy interjúalanyom hozzájárult a hangfelvétel elkészítéséhez és a nevük említéséhez egyaránt.

2.2 Domináns motívumok, eredmények

2.2.1 Az előző fordítás használata, vagy befolyásának elkerülése

Az előző fordítás munkafolyamatban játszott szerepéről, annak használatáról Ádám Péter kiemelte, hogy *A kis herceg* című regény újrafordításakor nem használta a regény előző fordítását: „Nem néztem a Rónay György fordítását munka közben, de tiszteletadásképpen egy mondatát betettem az én szövegembe, amit kurziválással jeleztem. Ez egy módja az *hommage*-nak, a tiszteletadásnak.” Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy saját fordításának elkészültét követően Ádám Péter részletesebben vizsgálta a Rónay-féle fordítást, és megállapította, hogy „értelmezési különbségek is vannak Rónay kis hercege és a saját kis hercegem között”. Az értelmezési különbségek tekintetében a legérdekesebb példa a mű címe, amelyet Ádám Péter meg szeretett volna változtatni, és *A kis királyfi* címmel megjelentetni az új fordítást, de a kiadó ehhez nem járult hozzá: „Én úgy fordítottam volna, hogy *A kis királyfi*. (...) A *prince* szó nem csak azt jelenti, hogy herceg, hanem elsősorban azt jelenti, hogy *uralkodó*.” Ádám Péter a Kiss Kornéliával együtt újrafordított *Az idegen* című mű munkafolyamata kapcsán is az előző fordítás utólagos olvasásának stratégiájáról számolt be: „Ha egy részt lefordítottunk, mondtam Kornéliának, hogy most nézzük meg ezt Gyergyai fordításában. (...) Utólag olvas-

tuk el.” Kiss Kornélia ezzel egybehangzóan kitért arra, hogy csak egyes szöveghelyek esetében nézték meg Gyergyai megoldásait: „Volt egy-két dolog, amire kíváncsiak voltunk, hogy Gyergyai hogyan fordította, de rendszeresen, tudatosan nem építettük bele a fordítástechnikába azt, hogy összehasonlítsuk a szövegünket az előző fordítással.”

Albert Camus *Az idegen* című regényének újrafordítása kapcsán Kiss Kornélia műhelynaplójában kitér arra, hogy a munkafolyamat során felmerült az, hogy Ádám Péterrel tartsanak-e meg legalább egy mondatot Gyergyai Albert *Közöny* című fordításából, tiszteletadás céljával: „De rá kellett jönnünk, hogy a fordításunk szövegébe sehogy sem tudunk egy-egy átmentett mondatot beleilleszteni. Ez már csak azért sem lett volna jó ötlet, mivel a *L'Étranger* leghíresebb mondata maga a regény incipitje, kezdőmondata. A fordításunkat pedig nem kezdhettük egy másik fordítótól vett kezdőmondatral.” (Kiss 2021: 168). Az előző fordítás kapcsán Kiss Kornélia azt nyilatkozta, hogy „nem úgy fogtuk fel az újrafordítást, hogy nekünk ehhez a szöveghez (értsd: az előző fordításhoz) kéne igazodnunk. Mi egy teljesen új szöveget akartunk létrehozni.”

Az Elles se rendent pas compte című Boris Vian-regény fordításának folyamatáról Lőrinszky Ildikó kiemelte, hogy a munkafolyamatot megelőzően elolvas-ta Barabás József fordítását, de később, a tényleges munkafolyamat során nem használta az előző fordítást: „Megnéztem Barabás József fordítását, és felmértem, hogy nagyon-nagyon más a szöveg, mint amit én szeretnék. Utána már nem nézgettem mondatonként a Barabás-fordítást.”

Az előző fordítás befolyásának kapcsán Lőrinszky Ildikó hangsúlyozta, hogy ez az a tényező, amely az újrafordítást számos esetben egy regény első fordításánál lényegesen bonyolultabb munkává teszi: „Az a gond az újrafordítással, hogy két csapdába lehet esni: vagy abba, hogy az ember mániákusan el akar térni az előző fordítástól, vagy abba, hogy tapad az előző fordításhoz, és modoros, furcsa dolgokat próbál beleerőltetni a saját szövegébe.” Jancsó Júlia is kitért erre az „újrafordítási csapdára”: „Tudatosan biztosan nem vettem át részeket Gyergyai fordításából, sőt, lehet, hogy majdnem mániákusan törekedtem arra, hogy ne legyen egyforma, ha azonos ötletem támadt, akkor inkább módosítottam rajta. (...) Természetesen azért a ritka tömondatok egybe tudnak esni.”

Jancsó Júlia a Proust-újrafordítások kapcsán fontos szerepet tulajdonított a regényfolyam köteteiből készült előző, Gyergyai-féle fordításoknak: „Az általános módszer az volt, hogy amikor én elkészültem a magam változatával, akkor mondhatni egy kontrollszerkesztésként elolvastam a korábbi fordítást.” A Gyergyai-féle fordítás több szempontból is hasznos munkaeszköznek számított Jancsó Júlia fordítási folyamatában: egyrészt azon technikai jelenségek esetében, melyek a mai fordító számára már nagyon távoliak, másrészt az egyházi kifejezések esetében, melyeknek terén Gyergyai nagy tudással rendelkezett.

2. táblázat: Az előző fordítás használatának módja

Műfordító neve	Az előző fordítás használatának módja
Ádám Péter	Bizonyos szövegrészek utólagos összevetése, nincs szisztematikus használat.
Lőrinszky Ildikó	Az előző fordítás elolvasása, felmérése a munkafolyamat előtt, nincs használat a fordítás folyamatában.
Kiss Kornélia	Bizonyos szövegrészek utólagos összevetése, nincs szisztematikus használat.
Jancsó Júlia	Az előző fordítás használata a munkafolyamat során kontroll-szerkesztés céljából.

2.2.2 Az előző fordító lehetőségei, az előző fordítás minősége

A négy interjú során érintettük Boris Vian *Elles se rendent compte* című regényének első változatát, a Barabás József tollából származó *És mindez a nők miatt!* című fordítást, a Gyergyai Albert-féle Camus fordítást, amely a *Közöny* címet viseli, Rónay György *A kis herceg* fordítását, Gyergyai Albert Proust-fordításait, illetve Vajthó László *Nana* fordítását.

Ádám Péter *A kis herceg* első fordításának hibái és hiányosságai kapcsán a következő szempontot emelte ki: „Nem hibáztathatom emiatt Rónayt. *A kis herceget* a hatvanas években fordította, akkor nagyon nehéz volt utazni. Nem lehetett az interneten bárminek utánanézni, tehát nem csoda, hogy a fordításával vannak problémák. Mi sokkal közelebb élünk a francia nyelvhez, mint ő a hatvanas években.”

A *Közöny* újrafordításáról értekezve Kiss Kornélia kiemelte, hogy tőle és fordítótársától, Ádám Pétertől is távol áll az a felülstilizálás, ami a korábbi fordítást jellemezte: „Nagyon könnyű elmenni abba az irányba, hogy attól lesz irodalmi vagy szép egy szöveg, hogy mindenféle olyan szavakat belerakunk, amelyek stilisztikailag nem illenek oda. (...) Nem ettől szép a szöveg, hanem attól, hogy mikro- és makroszinten is működik.” A műfordító kisebb fajsúlyúnak gondolja a szövegben a reáliák elveszését, hiszen ezeket a néhai fordító korlátozott lehetőségei magyarázzák: „Kulturális konnotációkat nem ismert föl, mert honnan is tudhatta volna az algériai tengerparton annak a virágnak a nevét? Akkor még nem volt internet.”

Saint-Exupéry *A kis herceg* című művének újrafordítása kapcsán Kiss Kornélia új szempontot világított meg, miszerint Rónay György fordításával nem csupán az a probléma, hogy felülstilizált, hanem az is, hogy gyerekkönyvet csinált egy olyan könyvből, amelyet a szerző nem célzottan gyerekeknek szánt: „*A kis herceg* még kicsit le is van butítva magyarul. Saint-Exupéry nem gyerekmesének szánta, de magyarul valahogy mégis az lett. Emlékszem is, gyerekként tíz- vagy nyolcéves koromban a szüleim megvették nekem, és akkor én olvastam, és csomó mindent

nem értettem belőle, hiszen nem gyereknek való.” Látható tehát, hogy *A kis herceg* újrafordítását – mely a Camus regényéhez hasonlóan Ádám Péter és Kiss Kornélia közös munkája volt –, a szerzői szándék visszaállítása és beteljesítése is indokolta.

Lőrinszky Ildikó szintén kiemeli, hogy Boris Vian regényének Barabás-féle fordítása a mai sztenderdek mentén már nem felel meg a szövegűséggel kapcsolatos elvárásainknak: „Barabás helyenként olyan mértékben eltávolodik a francia szövegtől, hogy a magyar változat valójában energikus átírása az eredetinek. Van, ahol egy egész bekezdést hozzátold a szöveghez.” Ugyanakkor a korábbi fordítóhoz való tiszteletteljes hozzáállás jelentőségét Lőrinszky Ildikó is hangsúlyozta, mivel a korábbi koroknak a maitól eltérő gyakorlataért és elvárásaiért nem feltétlenül a fordító a felelős: „Barabás néha valahogy szellemesebb akart lenni, mint Vian, de ez bocsánatos bűn. Ez egyáltalán nem kritika, nincs benne bántó szándék. Viszont ilyen módon könnyebben vállalta az ember az újrafordítást, mert ma teljesen más koncepcióval közelítünk a szöveghez.”

Jancsó Júlia Gyergyai Albert Proust-fordításai kapcsán hangsúlyozza azt, hogy bár szereti a Gyergyai-féle fordításokat, napjaink normáinak nem felelnek meg: „Én kimondottan szeretem a Gyergyai-fordításokat, de azt gondolom, hogy ma már a szövegűség sokkal jelentősebb, mint a nyugatosoknál volt.”

Mindezek mellett a műfordító kiemeli, hogy különbséget kell tenni *Az eltűnt idő nyomában* első kettő, illetve harmadik kötetének fordításai között: „A harmadik kötetnél érződik, hogy már idős volt Gyergyai. A szerkesztő feltehetőleg nagyon tisztelte őt, tehát nem is nagyon nyúlt bele a szövegbe.” A harmadik kötet megjelenésekor Horváth Andor szerkesztő jelezte, hogy nagyon sok hiba, félrefordítás található a szövegben: „Horváth Andor jelezte a kiadónak, hogy sok a hiba, és felajánlotta, hogy szívesen felülvizsgálja a fordítást. Akkor erre nem került sor, de amikor a Magvető újra kiadta a kötetet, akkor felkérték Horváth Andort a javításra.” Ugyanakkor *Az eltűnt idő nyomában* harmadik kötetében fellelhető hibák javítása akkora munkának bizonyult, hogy a szerkesztő nem tudott időben a végére jutni: „Azt mondta, hogy kétszáz javításnál tartott, amikor le kellett adnia. Nem tudta végigjavítani akkor sem, de az a kiadás már egy módosított változat.”

2.2.3 A fordítás és újrafordítás munkafolyamata közötti különbség

Lőrinszky Ildikó meglátásai alapján láthattuk, hogy az újrafordítást az első fordítás elkészítésétől az különbözteti meg, hogy a fordító kénytelen a forrásnyelvi szöveg – első fordítás – újrafordított szöveg hármában gondolkodni, de a műfordító azt is hangsúlyozta, hogy az előző fordítás segítséget is jelenthet az újrafordítás munkafolyamatában: „Magamnak azt javasolnám, hogy az ember tanulmányozza alaposan a meglévő fordítást, mert abból nagyon sokat lehet tanulni, az erőnyeiből és a hibáiból is. De utána tegye félre, és koncentráljon a saját munkájára.” Lőrinszky Ildikó véleményéhez kapcsolódik Jancsó Júlia, aki szintén azt az álláspontot képviseli, mely szerint az előző fordítás nagy jelentőségű lehet az újrafordítás folyamatában: „Az újrafordítás során van lehetőségünk önmagunkat ellenőrizni. Ez egy

óriási segítség. Az már egyénfüggő, hogy fordítás közben, vagy pedig utána nézi meg a fordító az előző szöveget.”

Ezzel ellentétben Ádám Péter kifejtette, hogy a fordítás és újrafordítás stratégiai között a saját munkafolyamatában nem észlelhető különbség: „Semmiben nem különbözik az újrafordítás a fordítástól. Majdnem azt mondanám, hogy az írói munkától sem különbözik semmiben. A fordító fejében nem kész mondat születik meg, hanem egy mondatgondolat, amelyet szavakkal öltöztet fel.”

Kiss Kornélia a fordítás és újrafordítás munkafolyamatának különbségei kapcsán hangsúlyozta, hogy újrafordításon mindig Ádám Péterrel együtt dolgozott, így ez teljesen más munkafolyamat, mint az, amikor mindkét műfordító önállóan dolgozik egy mű fordításán. Ugyanakkor a stratégiák szempontjából Ádám Péter korábban említett véleményéhez csatlakozott: „Szerintem nincs különbség aközött, hogy valami újrafordítás, vagy első fordítása egy teljesen új szövegnek. Ha én egyedül fordítanék újra egy szöveget, akkor sem olvasnám el a már meglévő fordítást, akkor is úgy csinálnám, mintha egy teljesen új szöveget fordítanék.”

3. táblázat: A műfordítók véleménye a fordítás és újrafordítás munkafolyamata közötti különbségekről

Műfordító neve	A fordítás és újrafordítás munkafolyamata közötti különbségről alkotott vélemény
Ádám Péter	„Semmiben nem különbözik az újrafordítás a fordítástól.”
Lőrinszky Ildikó	„Újrafordítás során az embernek nem egy szövegben kell elmélyednie, hanem kettőben: a forrásnyelvi szövegben és az első fordításban. Emiatt néha kizökken a saját szerepéből.”
Kiss Kornélia	„Nincs különbség aközött, hogy valami újrafordítás, vagy első fordítása egy teljesen új szövegnek.”
Jancsó Júlia	„Az újrafordítás során van lehetőségünk önmagunkat ellenőrizni. Ez egy óriási segítség.”

2.2.4 A fordítás ne legyen sem humorosabb, sem kevésbé humoros, sem irodalmiasabb, mint az eredeti

Az *Elles se rendent pas compte* című Vian-regény első fordításáról, az *És mindez a nők miatt!* című fordításról említettük, hogy Barabás József nagyon szabadon, nagyfokú nyelvi kreativitással és a szöveghűség mai elveinek nem megfelelő módon fordította Viant. Lőrinszky Ildikó hangsúlyozta, hogy „az a szöveg, amit Barabás Józseftől olvastam, sokkal inkább adaptáció. Inkább átírás, mint fordítás, tehát egy Vian ihlette szöveg.” Látható tehát, hogy Barabás József fordításának esetében a szöveghűség mai elvei nem érvényesülnek, mivel a fordító igyekszik fokozni és túlszárnyalni az író humorát, ezáltal egy olyan szöveget létrehozva,

amely a viani világot és játékos nyelvezetet nem hitelesen, hanem „kiszínezve” közvetíti a magyar olvasó felé.

Ádám Péter Albert Camus *L'Étranger* és Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című regényének első fordításában ugyanazt kifogásolja: „Bármilyen furcsa is, az a kritikám, hogy irodalmias. Vannak írók és fordítók is, akik úgy képzelik el az irodalmat, mint egy karácsonyfát. Azt gondolják, hogy irodalmi szavakkal feldíszítik a szöveget, és akkor működni fog.” Camus és Saint-Exupéry újrafordítója hangsúlyozza, hogy probléma az, ha a fordított szöveg több, szebb akar lenni, mint az eredeti: „Az irodalmi szövegnek az a halála, ha azt, hogy *néz*, úgy fordítod, hogy *pillant meg*. Ugyanilyen az, ha azt, hogy *elmegy*, úgy fordítod, hogy *távozik*. Ha ilyen szavakat használsz, az egy papírizű szöveg lesz.”

Kiss Kornélia Ádám Péter véleményét támasztotta alá interjünk során: „Azt gondolom, hogy mind a két fordítás erősen felül volt stilizálva. Ez a legnagyobb baja mindkettőnek. Azt pedig kifejezetten nagyon nagy félrecsúszásnak tartom, hogy *A kis hercegből* gyerekkönyvet csináltak... Csinált a fordítás.” Mindezek mellett Gyergyai Közöny című fordításában „voltak szintaktikai csúszások, például igeidő-problémák. (...) Camus finom humoros szövegrészei nem sikerültek szerintem a fordításban.” Érdekes kiemelni, hogy míg a Vian-regény esetén az első fordítás túlzott mértékben fokozta a forrásnyelvi szöveg humorát, addig Camus *L'Étranger* című művének első fordításában épp az ellenkező problémát azonosította Kiss Kornélia: a finom, humoros részek elvesznek a szövegben.

Gyergyai Albert Proust-fordítása esetén az eredetitől való eltérés felfedezhető a mondatok hosszában is. Jancsó Júlia hangsúlyozta, hogy „éppen a Gyergyai-szöveg olvastán tanultam meg, hogy számomra nem egy elfogadható megoldás az, hogy a rövid mondatokat beleolvassam a hosszúba. Ő sokszor azt csinálta, hogy a gyanúsán rövid mondatot hozzácsapta az előző hosszúhoz.” Mivel Proust szövegei híresek a nagyon hosszú mondatokról, ezért egyértelmű, hogy a rövid mondatok nem véletlenszerűek a szövegben, hanem szándékoltak, plusz üzenetet hordoznak: „A rövid mondatok általában majdnem aforizmák, és erős kontrasztot is jelentenek az előző, hosszú mondatokhoz képest, tehát van egy megállító hatása is, jelzi, hogy »Most tessék kicsit elgondolkodni és figyelni!«”.

2.2.5 A kritikai kiadás jelentősége

Az interjúkérdések felsorolásánál láthattuk, hogy a protokoll nem érintette a művek kritikai kiadásának jelentőségét, ugyanakkor a kutatásból kirajzolódott az, hogy ezeknek a kiadásoknak több esetben is rendkívül jelentős szerepe van az újrafordítások létrejöttében.

Először vizsgáljuk meg Boris Vian *Elles se rendent pas compte* című regényének esetét. Az újrafordítás okairól szóló fejezetben már érintettük, hogy Barabás József a forrásnyelvi szöveg korábbi, öncenzúrázott változatát használta az 1992-ben megjelent fordításhoz, míg a későbbiekben Lőrinszky Ildikónak a 2014-ben

megjelent újrafordítás munkafolyamatában lehetősége volt a kritikai kiadás használatára⁵.

Barabás József tehát még nem használhatta a kritikai kiadást, ezzel szemben Gyergyai Proust-fordításai esetén Jancsó Júlia megemlítette, hogy a harmadik kötet fordításához „nem az akkori, korszerű kritikai kiadást használták – ezt nem is tudom, hogy miért nem –, tehát szöveghelyek máshol vannak a kötetben, mint az újrafordításban”. Az újrafordítás során Jancsó Júlia már mindhárom kötet esetében (értsd: *Az eltűnt idő nyomában* első három kötete) az újabb kritikai kiadást használta. Bár az első két kötetnek Gyergyai idejében még nem létezett a kritikai kiadása, a későbbiekben, a harmadik kötet fordításához már lehetősége lett volna a kritikai kiadást használni. Ugyanakkor Gyergyai „az első kiadásokból fordított korábban, így következetesen ezt folytatta. Tehát a maga módján ő következetes volt.” A kritikai kiadás és a Gyergyai által használt első kiadás között lényeges különbséget láthatunk: „Az első kiadásban vannak kihagyott részek, melyek a kritikai kiadásban már szerepelnek, és vannak szövegrészek, amik máshova kerültek.”

Az, hogy a fordító a szöveg melyik változatát használja a munkához, nem csupán az újrafordítás esetében volt kérdés: „Van olyan kötet, aminek rövidebb szövegváltozatát is publikálták. Ha megnézi az ember a különböző kiadásokat, akkor mindegyik máshol kezdődik és máshol végződik. Az látszik, hogy Proust a negyedik kötet után már nem tudta átnézni a továbbiakat. A kiadók és a szerkesztők próbáltak valahogy döntésre jutni, hogy mi lenne a szerintük véglegesnek vélt változat.”

Látható, hogy a kritikai változat használatának lehetősége komplex helyzet elé állítja a fordítót: mivel Proust maga nem tudta véglegesíteni regényfolyamának utolsó kötetait, így ez a munka a jövő kiadóira és szerkesztőire hárult. Az, hogy melyik kiadást használjuk, természetesen nagy mértékben befolyásolja a célnyelvi produktumot, ezáltal pedig a mű magyarországi recepcióját is.

3. Összegzés

Az interjú során Lőrinszky Ildikó kiemelte, hogy az újrafordítás kérdése az utóbbi években Magyarországon is népszerű traduktológiai témává nőtte ki magát. Az újrafordítás szándéka, igénye mögött számos ok állhat, ahogy azt az elméleti bevezetőben is láthattuk: esetenként a kiadó vagy a fordító úgy ítéli meg, hogy az előző fordításban sok a hiba, más esetekben nem nyelvi hibákról, félrefordításokról van szó, hanem arról, hogy a fordítás elöregedett, ezáltal pedig a klasszikus mű elveszíti legnagyobb értékét, a generációkon átívelő érvényességet. A harmadik eset az, amikor egy fordítás jogai elkerülnek egy kiadótól, és ahhoz, hogy a művet meg tudják tartani, új fordítást kell kiadniuk. Látható tehát, hogy az újrafordítás igénye és szükségessége nem csupán a konkrét műben keresendő: rendkívül fontos

⁵ Az itt említett kritikai kiadás: Vian, B. 2000. *Œuvres complètes*. Tome IV. Paris: Fayard.

a nyelv változása, a társadalmi- és kulturális kontextus, illetve bizonyos esetekben a jogi kérdések is.

Az újrafordítás komplex munkafolyamat, amely az első fordítás elkészültével szemben sajátos nehézségeket mutat. Míg egy mű első fordításának munkafolyamatában a fordító a forrásnyelvi szöveggel és a célnyelvi szöveggel dolgozik, addig az újrafordítónak reflektálnia kell a mű első fordítására is, olyan módon, hogy szembeszegül annak megoldásaival, vagy éppen tudatosan választ az előzőhöz hasonló nyelvi fordulatokat. A nehézségek mellett ugyanakkor interjúkutatásom rámutatott arra is, hogy az előző fordítás létezése könnyítő tényező is lehet az újrafordítás folyamatában, hiszen ahogy Jancsó Júlia is említette, az újrafordító kontrollszerkesztésként elolvashatja az előző fordítást, és ahogy Lőrinszky Ildikó hangsúlyozta, sokat tanulhat is belőle.

Interjúkutatásom eredményeképp a műfordítás mai normáira nézve a legfontosabb következtetés az, hogy a szövegűség olyan szempont, amelyet a műfordítónak rendkívül fontos szem előtt kell tartania. Ezáltal a fordító arra törekszik, hogy úgy gondolati, mint stílári szinten hitelesen közvetítse azt, amit az alkotó létrehozott a forrásnyelvi szövegben, és mindezt olyan módon teszi, hogy a célnyelvi olvasó reális képet kaphasson az eredeti műről. Mivel ez a norma a huszadik században még sokkal kisebb mértékben volt jellemző, Albert Camus, Antoine de Saint-Exupéry, Émile Zola, Marcel Proust és Boris Vian regényeinek esetében egyaránt azt figyelhettük meg, hogy a regények első fordítói más elvárások mentén dolgoztak: a fordításban helyet kaptak az eredetiben nem szereplő humoros fordulatok és irodalmias kifejezések egyaránt, vagy éppen a mondatok száma, szerkezete változott meg.

Mindebből kifolyólag az újrafordításra tekinthetünk úgy, mint visszatérésre az eredetihez. A fordítástudattal nem rendelkező olvasó nem a fordításra és a fordító stílusára nézve von le következtetéseket, hanem a szerzőre vonatkozóan. A fordítónak nagy felelőssége, és a fordítás minőségének nagy szerepe van abban, hogy az adott műnek és szerzőnek hogyan alakul a célnyelvi recepciója, ezért rendkívül fontos, hogy a műfordítás a lehető legnagyobb mértékben törekedjen arra, hogy hiteles és szövegű legyen, visszaállítva és kijavítva azon szövegrészeket, amelyek az előző fordításban mai elvárásaink szerint nem megfelelően lettek visszaadva.

Irodalom

- Ádám P. 2015. Miért kell a Közönyt újrafordítani? *Nagyvilág* 60. évf. 7. szám. 810–815.
- Berman, A. 2025. Az újrafordítás mint fordítási tér. Fordította: Gabányi Réka Rebeka. *Fordítástudomány* 27. évf. 1. szám. 181–186. <https://doi.org/10.35924/fordtud.27.1.16>
- Eszenyi R. 2022. Kérdőívek és interjúk a nyelvi közvetítés kutatásában. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Pécs O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 77–91. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/5>

- Gambier, Y. 2011. La retraduction: Ambiguïté et défis. *Autour de la retraduction. Perspectives littéraires européennes*. Paris: Éditions Orizons. 49–66.
- Gulyás A. 2021. Új területek és témák a műfordítások kutatásában. *Modern Nyelvoktatás* 27. évf. 3–4. szám. 23–30. <https://doi.org/10.51139/monye.2021.3-4.23.30>
- Horváth P. I. 2020. Ha van Bicska Maxi, miért nincs Égjáró Lukács? A beszélő nevek fordítása. *Névtani Értesítő*. 42. évf. 85–107. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2020.5>
- Jancsó J. 2017. Utószó. In: Marcel Proust: *Az eltűnt idő nyomában. Swannék oldala*. Budapest: Atlantisz Kiadó. 447–450.
- Kappanyos A. 2023. Kényszer és kihívás: Mivégre fordítunk újra. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények*. 16. évf. 1. szám. 35–48.
- Károly K. 2022. A nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszerei. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 27–58. <https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1/3>
- Kiss K. 2021. Klasszikus újragondolva – Gondolatok Albert Camus *L'Étranger* című művének újrafordításáról. In: Gulyás A., Mudriczki J., Sepsi E., Horváth G. (szerk.) *Klasszikus művek újrafordítása*. Budapest: KRE–L'Harmattan Kiadó. 161–169.
- Ladmiral, J.-R. 2011. Nous autres traductions, nous savons maintenant que nous sommes mortelles... *Autour de la retraduction. Perspectives européennes* Paris: Éditions Orizons. 29–48.
- Lamy, L. 2010. Compte rendu de Antoine Berman. L'Âge de la traduction. « La tâche du traducteur » de Walter Benjamin, un commentaire. *Traduction, terminologie, rédaction*. Vol. 23. No. 2. 227–290. <https://doi.org/10.7202/1009168ar>
- Márton L. 2021. Az újrafordítás mint párbeszéd – Észrevételek a Nibelung-ének kapcsán. In: Gulyás A., Mudriczki J., Sepsi E., Horváth G. (szerk.) *Klasszikus művek újrafordítása*. Budapest: KRE–L'Harmattan Kiadó. 23–33.
- Nida, E. 1964. *Toward a Science of Translation*. Leyden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004495746>
- Noszlopi-Éltető K. 2025. Beszélő nevek Boris Vian *Tajtékos napok* című regényének magyar, román és angol fordításaiban. In: Nagy, S. I. (szerk.) *Társadalom, kultúra, nyelv. Filológia tágabb kontextusban*. Budapest: MTA Modern Filológiai Társaság. 199–211.
- Peeters, K., Van Poucke, P. 2023. Retranslation, thirty-odd years after Berman. *Parallèles*. Vol. 35. No. 1. 3–27.
- Szabó D. 2021. Csajok újrafordítva – Boris Vian *Elles se rendent pas compte* című regényének magyar fordításairól. In: Gulyás A., Mudriczki J., Sepsi E., Horváth G. (szerk.) *Klasszikus művek újrafordítása*. Budapest: KRE–L'Harmattan Kiadó. 153–160.
- Vándor J. 2009. Adaptáció és újrafordítás. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Nyelv- tudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program. <http://hdl.handle.net/10831/46215>

Források

- de Saint-Exupéry, A. 1984. *A kis herceg*. Budapest: Móra Kiadó. (ford. Rónay György)
- de Saint-Exupéry, A. 2021. *A kis herceg*. Szeged: Lazi Kiadó. (ford. Ádám Péter)
- Camus, A. 1983. *Közöny*. Budapest: Európa Kiadó. (ford. Gyergyai Albert)

- Camus, A. 2016. *Az idegen*. Budapest: Európa Kiadó. (ford. Ádám Péter és Kiss Kornélia)
- Proust, M. 2006. *Az eltűnt idő nyomában, I. kötet. Swann*. Budapest: Magvető Kiadó. (ford. Gyergyai Albert)
- Proust, M. 2017. *Az eltűnt idő nyomában, I. kötet. Swannék oldala*. Budapest: Atlantisz Kiadó. (ford. Jancsó Júlia)
- Proust, M. 2006. *Az eltűnt idő nyomában, II. kötet. Bimbózó lányok árnyékában*. Budapest: Magvető Kiadó. (ford. Gyergyai Albert)
- Proust, M. 2021. *Az eltűnt idő nyomában, II. kötet. Virágzó lányok árnyékában*. Budapest: Atlantisz Kiadó. (ford. Jancsó Júlia)
- Proust, M. 2006. *Az eltűnt idő nyomában, III. kötet. Guermentes-ék*. Budapest: Magvető Kiadó. (ford. Gyergyai Albert)
- Proust, M. 2024. *Az eltűnt idő nyomában, III. kötet. A Guermentes-oldal*. Budapest: Atlantisz Kiadó. (ford. Jancsó Júlia)
- Zola, É. 2006. *Nana*. Budapest: Kossuth Kiadó. (ford. Vajthó László)
- Zola, É. 2013. *Nana*. Budapest: Ulpius-ház. (ford. Jancsó Júlia)
- Vian, B. 1974. *Elles se rendent pas compte*. Párizs: Eric Losfeld.
- Vian, B. 1992. *És mindez a nők miatt!* Budapest: Láng Kiadó. (ford. Barabás József)
- Vian, B. 2014. *Ki érti a csajokat?* Budapest: Cartaphilus Kiadó. (ford. Lőrinszky Ildikó)
- Vian, B. 2010. *Œuvres romanesques complètes*. II. Kötet. Párizs: Bibliothèque de la Pléiade. Gallimard.
- Vian, B. 1947. *L'Écume des jours*. (https://www.ebooksgratuits.com/pdf/vian_ecume_des_jours.pdf)
- Vian, B. 1996. *Spuma zilelor*. Bukarest: Editura Univers. (ford. Sorin Mărculescu)
- Vian, B. 2011. *Spuma zilelor*. Bukarest: Editura Univers. (ford. Diana Crupenschi)

Internetes hivatkozások

- Berman, A. 1990. La retraduction comme espace de la traduction. *Palimpsestes* No. 4. 1–7. <https://doi.org/10.4000/palimpsestes.596>
- Nádasdy Á. 2019. *Miért prózában?* <https://ketezer.hu/2020/12/nadasdy-adam-miert-prozaban/>
- Sulser, E. 2008. *Retraduire les classiques*. <https://www.letemps.ch/culture/retraduire-classiques?srsId=AfmBOoo31MKa9J7VBxl6-Fz2ZZ-X99hi7LmVbkUzREYOT-3HP7efdV60G>